
Людина в складному світі

Человек в сложном мире

Human in Complexity

Суми
Університетська книга
2017

УДК 08:140.8:167/168.001

ББК 87.22:87.25

Л 93

Рекомендовано до друку вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Протокол № 9 від 30.03.17

Рецензенти:

В. Г. Воронкова, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій та управління проектами Запорізької державної інженерної академії;

М. Г. Марчук, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Чернівецького державного університету;

В. С. Ратніков, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету

Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, Л 93 М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенко. Суми: Університетська книга, 2017. 357 с.

ISBN 978-966-680-816-8

У збірці наукових праць розглядаються актуальні проблеми існування людини у складному плинному багатовимірному світі з позиції сучасних наукових досліджень, зокрема, синергетики, теорії складності, когнітивістики. Особлива увага приділена синергетичному розумінню складного світу людини з погляду психосинергетики, психології, когнітивістики, соціального знання; аналізуються нелінійні процеси у сучасній постнекласичній науці, презентується синергетичне бачення сучасних наукових об'єктів – живого, соціальних мереж, віртуальності тощо; а також когнітивні складники сучасного трансформативного навчання, трансверсальних компетенцій як навичок XXI століття, сутність та зміст когнітивних технологій в освіті як адаптивних стратегій людини в складному світі.

Книга адресована вченим, філософам, освітянам, аспірантам, студентам, а також усім, хто цікавиться проблемами філософського осмислення сучасного наукового знання.

УДК 08:140.8:167/168.001

ББК 87.22:87.25

ISBN 978-966-680-816-8

© Колектив авторів, 2017

© ТОВ «ВТД “Університетська книга”», 2017

Зміст / Содержание / Content

Вступне слово	6
Передмова	9
Розділ 1 Складний світ людини	18
Ірина Предборська. Презентація Українського синергетичного товариства у Відні	18
Лідія Сидоренко. Людина як складність: проблема тілесності	31
Лидия Богатая. Небольшие тексты и фундаментальные сдвиги	46
Руслана Коперльос. Складний світ для складної людини: синергетичне розуміння	60
Любовь Бевзенко. Социальная самоорганизация и социальные технологии: теория и практика	71
Ірина Ершова-Бабенко. Психосинергетика	118
Анатолій Пипич. Практична складність суспільних стосунків і становлення сучасної соціальної науки (Есе на запропоновану тему у стилі довільного наслідування Б. Латуру)	142
Розділ 2 Наука в складному світі	179
Ірина Добронравова. Дескриптивність нелінійного теоретичного знання та самоорганізація нелінійної науки	179
Сергей Ситко, Ирина Добронравова. Живое как предмет фундаментальной науки	192
Елена Князева. Синергийные взаимодействия в социальных сетях, или Как наука о сетях становится инструментом эффективного построения социальной жизни	198
Юрій Мелков. Постнекласична наука як пізнання конкретного	212
Wolfgang Hofkirchner. The rationale for complexity thinking and emergentist systemism (Підстави для складнісного мислення і емерджентстський системізм)	229

Олена Комар. Постнекласична епістемологія: нові тенденції	238
Павло Богачевський. Варіативність та інваріантність філософських засад і наукових інтерпретацій концепту віртуальності	249
Тетяна Білоус. Від позитивної до нормативної теорії раціонального вибору: інструментальна раціональність економічної науки постнекласичної доби	259
Olga Volik. Communicative strategies of psychological practices: an essay of post-non-classical methodology (Комунікативні стратегії психологічних практик: спроба постнекласичної методології)	273
Розділ 3 Освіта в складному світі	286
Людмила Горбунова. Трансформативне навчання: стратегія самоорганізації індивіда в контексті складності сучасного світу	286
Олександра Рубанець. Когнітивний складник реформування вищої школи	322
Наталія Кочубей. Складність дитинства у складному світі	331
Marja Nesterova. Educational cognitive technologies as human adaptation strategies to complexity (Освітні когнітивні технології як людські стратегії адаптації до складності)	340
Відомості про авторів	351

*Відомому українському філософу,
засновнику і керівнику Українського
синергетичного товариства,
чуйному Наставнику і колезі
Ірині Серафимівні Добронравовій
присвячується*

Вступне слово

Світ відкривається через пізнання

Мабуть, немає більш суперечливого предмета для наукового й філософського пізнання, ніж людина, яка діє на основі власного духовно-практичного освоєння світу. І в цьому немає нічого дивного. Адже людина – найбільш вдалий витвір Бога. Вона – найбільш досконала істота на Землі. Будучи «частиною природи», вона робить (завдяки праці) «всю іншу природу своєю власною частиною», створює культуру, духовні і моральні цінності, перетворює природу «за законами краси». Зрозуміло, в основі цих процесів знаходиться пізнання людиною навколишнього світу, себе і свого місця в ньому. Через пізнання формується мислення, категорійність якого – інтелект, розум – є найбільш істотною характеристикою людини та її відмінності від всього іншого тваринного світу. «Cogito ergo sum», – писав великий Декарт. «Все розумне – дійсне; все дійсне – розумне», – повчав ще більш великий Гегель. Інтелект (intellectus – пізнання, розуміння, розум) – суб'єктивна здатність живих істот здійснювати доцільну орієнтовану діяльність, що виражається у посуванні середовища (тварина), його творчій зміні (людина). «Homo sapiens» – людина розумна – такою розглядають людину більшість філософських концепцій. Такою вона й утверджує себе у світі. Характерним є й те, що людина відкриває світ, осмислює своє місце і роль у ньому засобами пізнання. Останнє постає як процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивного світу у свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою. Процес пізнання – це оволодіння таємницями буття, це вираження найвищих прагнень, творчої активності розуму, що становить гордість людства. Теорія пізнання (гносеологія, інша назва – епістемологія) – це розділ філософії, що вивчає природу та закономірності пізнавальної діяльності людини, її творчі можливості та здібності; передумови, засоби і форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони функціонування та умови і критерії його істинності та достовірності. Складна навколишня реальність ставить актуальні питання філософам, науковцям, освітянам. Якою повинна бути сучасна людина, щоб не тільки пристосуватися, а й успішно опанувати складний навколишній світ? Які мисленнєві навички будуть потрібні у XXI столітті? Вочевидь, нагальним є пошук методологічних засад та принципів стратегій існування людини в складному світі.

Практика — матеріальна чуттєво-предметна цілепокладаюча діяльність людини, спрямована на освоєння природних та соціальних об'єктів — становить основу пізнання як такого, буття людини у світі загалом. У розрізі обміну речовин між людиною та природою, вона постає як праця; розглядувана ж як суспільна, виявлена в конкретно-історичних формах діяльності, практика постає як виробництво; за умови її реалізації як діяльності, засобами якої штучно відтворюються реалії світу, практика трактується як експеримент. Однак, як би там не було, саме практика формує потребу в пізнанні світу, визначає його напрями, інтенсивність, цілеспрямованість, мету. Вона є основним критерієм істини й головним контролером здійснення пізнання в об'єктивно унормованих формах.

Розпочинаючи від елементарних форм пізнання — споглядання, людина поступово піднімається до його найбільш розгорнутих форм, формує теорію цього процесу — теорію пізнання, гносеологію. Теорія пізнання є загальна теорія, що прояснює саму природу пізнавальної діяльності людини, у якій би галузі науки, мистецтва або життєвої практики вона не здійснювалася. Кожна філософська система, незалежно від історичного часу її виникнення, обов'язково містила гносеологічну проблематику. Людина хоче вийти в безмежне море дійсності, яка існує незалежно від властивостей нашого «Я».

Людина споконвіків прагла до здобуття знань. Адже знання — це сила, яка дозволяє людині перетворювати світ у відповідності з власними прагненнями та мріями. Оволодіння таємницями буття є виявом найвищих спрямувань творчої активності розуму, який є гордістю людини та людства. У процесі пізнання людина відкрила величезну кількість фактів, властивостей і законів природи, суспільного життя, самої людини, одна одну змінювали наукові картини світу. Більшість із них людина застосовувала у своїй практичній діяльності, утілювала у виробництво. Останнє формувало нові потреби, які змушували її все більш активно заглиблюватись у таїнство буття природи і людини. Розвиток наукового знання відбувався одночасно з розвитком виробництва, мистецтва, художньої творчості. Знання утворює складну систему — соціальну пам'ять, багатства її передаються з покоління в покоління, від народу до народу за допомогою механізму соціальної спадковості, культури.

На сучасному рівні гносеологія є наслідком узагальнення всієї історії розвитку пізнання світу. Вона досліджує природу людського пізнання, форми та закономірності переходу від поверхового уявлен-

ня про речі (думки) до осягнення їх сутності (істинного знання), а у зв'язку з цим розглядає питання про шляхи досягнення істини та її критерії.

Проблема пізнання є однією з найважливіших у філософії. Вона розгортається поряд (і передуює) із проблемами сутності буття, людини та суспільства. Її вирішення знаходиться в тісному зв'язку, а часто і в прямій залежності від розв'язання смислбуттєвих проблем життя людини. Мислителі, які переймалися питаннями гносеології, завжди вважались найбільш креативними і творчими. Однією з них є наша знаменита сучасниця – Ірина Серафимівна Добронравова.

Як гносеолог високого рівня І. Добронравова зростала повільно, але впевнено і переконливо. Вона піднімалась сходами, які, зрештою, склали платформу самостійності філософського мислення і дії. Продовжуючи і розвиваючи здобутки своїх попередників і вчителів – П. Копніна, В. Шинкарука, С. Кримського, В. Стьопіна, дослідниця не тільки освоїла найбільш високі рівні теорії, але й виокремила в ній свій особливий предмет – синергетику, один із популярних та евристичних міждисциплінарних напрямів, що сформувався на межі 70-х років ХХ століття. Пошук «порядку», що «формується з хаосу», став для неї метою дослідницького проекту, до якого долучилися учні та послідовники, переконані (разом із вчителем) у тім, що ця стежка приведе їх до істини. У 1991 р. вийшла вже хрестоматійна робота професора Ірини Добронравової «Синергетика: становлення нелінійного мислення», у 2002 році було засновано Українське синергетичне товариство, а у 2015 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгманова було створено Науково-дослідний центр когнітивістики – усе це певні кроки становлення вітчизняного міждисциплінарного підходу.

Ядро колективу авторів цього збірника наукових праць залучене до виконання державної науково-дослідної теми «Концептуальні засади когнітивних технологій в освіті». І цей збірник є прикладом міждисциплінарного підходу в сучасній науці, філософії та, відповідно, освіті, який тільки й може бути ефективним в умовах такого складного багатовимірного сьогодення.

Віктор Андрущенко

Передмова

Я довго не могла зрозуміти зміст тієї історії за участю Бога, Адама, Єви, рептилії та плодового дерева в Раю. Задум Бога, звичайно, не справа людського розуму, але все ж таки. Бог що, хотів сховати від своїх улюблених Дітей-Людей існування такої речі, як Добро й Зло? Якщо так, то чому не сховав? Адже Всемогутній є. Або, можливо, Бог хотів перевірити свою владу й готовність людей підкорюватися? Ну цей варіант виглядає ще менш правдоподібним, не міг Бог опускається до такого примітиву. Але потім я зрозуміла — усьому виною є любов і свобода. Зі своїм улюбленим творінням Бог був відкритим і щедрим. Він відкрив йому всі таємниці цього світу, включаючи й наявність такої його опції, як можливість узнати про існування Добра й Зла. Про наслідки попередив, але право скористатися цією опцією відкривалося дарованою свободою волі. Людина скористалася — і свободою, і опцією. Символічний перемикач у вигляді надкушеного яблука спрацював, як йому і належало, — світ для людини відразу розмітився сіткою дихотомій — Добро й Зло, Правда й Неправда, Чоловік і Жінка, Життя й Смерть. І зовсім не виганяв Бог людину з Раю, а пішов звідти Сам. Думаю, тихо й засмучено. Ця людина вже стала нецікавою Богові, з нею не було про що розмовляти, прогулюючись райськими стежками нескінченними райськими вечорами. Світ не такий простий, як бачиться через сітку дихотомій. Уже кому, як не Богові, це було відомо. Адже Сам його і створив.

Світ складний. Не те, щоб нам не говорили про це всі філософи, починаючи від Платона й Аристотеля і до Гегеля, Сковороди, Ніцше, Гайдеггера, Мамардашвілі і т.і. Тут кожен може сам вписати те ім'я мислителя, художника, поета або музиканта, від якого всередині раптом перемкнуло: «Усе складніше, ніж видається на перший погляд!». Від цієї складності у багатьох захоплювало подих, але повсякденність повертала в площину дихотомій — у ній, як і раніше, залишалися добро і зло, війна і мир, життя і смерть. Просто й зрозуміло. Можна жити, хоча часом і важко. І Прогрес успішно рухав світ по рейках дихотомій. І зникла в ньому остання Імперія Зла. І був йому обіцяний «Кінець історії»¹, коли тільки й турботи буде, що доробляти маленькі недоробки, працювати з окремими кейсами. І чекати такої близької тисячолітньої ери Благоденства. Цьому дуже хотілося вірити.

¹ Фукуяма Ф. Кінець історії? // Філософія історії. Антологія / Френсіс Фукуяма. — М., 1995. — С. 290–291.

Усе змінилося зовсім недавно. Коли складність світу захопила не тільки високі роздуми, а й повсякденні практики. І відкрила небачені можливості. І при цьому виявилася часом грубою та безцеремонною. Дихотомії почали розриватися, світ поплив під нашими ногами. Той, хто несе війну, при цьому везе гуманітарну допомогу. Той, хто заходить до храму, йде не молитися, а вбивати. Маленьким чипом, вшитим у тіло, можна багаторазово підвищити IQ. Сім'я, чоловік і жінка – те, що було на самому початку, те, що могло здаватися останнім бастионом – теж попливло.

Плинна сучасність – так назвав це З. Бауман у 2000 році¹. Він про це писав скрізь – емоційно й аргументовано: «Ми вступили на територію, яка ніколи раніше не була населена людьми, яку культура в минулому вважала непридатною для життя. І нам ще доведеться побачити, що означає тут опинитися, і якими будуть довгострокові наслідки всього цього»². І той же Фукуяма, що дав прекрасну надію своєю обіцянкою кінця історії, пише спочатку «Великий розрив», а нещодавно, після останніх виборів президента США, говорить те, що взагалі виглядає абсолютно протилежним колишнім сподіванням: «Ризик сповзання у світ, де змагаються між собою однаково небезпечні націоналістичні режими, є великим, і якщо це трапиться, це буде перехрестя Історії такої ж значимості, як падіння Берлінської стіни в 1989 р.»³.

Світ на Перехресті. Він нестійкий, плинний, нестабільний, мінливий. І найголовніше – він непередбачуваний і варіативний. І це вже не просто оригінальні теорії, а повсякденні практики, з якими люди зіштовхнулися всією своєю емоційністю й тілесністю, свідомістю і несвідомим. Відсутність проекту майбутнього – найпотужніший генератор депресій, розчарувань і фрустрацій. Як у цьому світі людині жити? У цьому, як виявилось, дуже складному, неусувно складному світі.

Що таке складність, складні системи, мені в одній бесіді чітко й коротко пояснила Ірина Серафімівна Добронравова – це НЕ СКЛА-

¹ Бауман З. *Текущая современность* / Зигмунт Бауман. — Санкт-Петербург: Питер, 2008. — 240 с.

² Бауман З. *Индивидуализированное общество* / Зигмунт Бауман; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Логос, 2005. - 390 с.

³ Фукуяма Ф. *Великий разрыв* / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 474 с.; Фукуяма Ф. *США против всего мира? Трамповская Америка и новый мировой порядок*. — URL: <https://aftershock.news/?q=node/455622>

ДЕНІ системи. І від такого визначення розсипаються всі моделі світоустрою, які підспудно закладаються в нас із самого дитинства – через збирання-складання пірамідок і пазликів, кубиків і слів з букв. А потім – через розкладання всього видимого на види й підвиди, типи й категорії, пошук елементарних часток, з яких усе, як очікувалося, повинне складатися. Правда, потім виявлялося щось ще елементарніше, але суть процесу не змінювалася – вирішувалося завдання знайти те, із чого світ СКЛАВСЯ. І раптом виникла підозра – фішка саме тут. Світ СКЛАДНИЙ, але він не СКЛАДЕНИЙ.

У справді СКЛАДНОГО своя метафора, а скоріше метафори – фрактальність, голографічність, синергійність. Суть – самопородження, самореплікація, самоподоба, самоорганізація. Це нескінченний процес – нескінченний в обидва кінці.

Через призму фрактальних самоподібностей запропонував дивитися на світ Бенуа Мандельброт¹. А про суть такого погляду написав добре Ю. Данилов: «З появою фракталів з усією очевидністю стала зрозумілою обмеженість зображення природи за допомогою гладких кривих, поверхонь і гіперповерхонь. Навколишній світ є набагато різноманітнішим, і в ньому виявляється чимало об'єктів, що допускають фрактальний опис, і не вкладаються в тверді рамки евклідових ліній і поверхонь»². Більше того, є підозра, що в такі описи не вкладається практично нічого.

Побачити всесвіт як велику, розкішно деталізовану голограму запропонували фізик Девід Бом (учень і послідовник Ейнштейна) і нейрофізіолог Карл Прибрам. Вдуматися, де фізика, а де нейрофізіологія. Але це дивно в тій науці, де все розмічено дисциплінарно й через бінарні опозиції. У новій науці всі міждисциплінарно, кросдисциплінарно, трансдисциплінарно. Кожен знайде тут своє слово. Суть – ми й тут виявилися на території, на якій наука ще не була. Тут теж усе пливе, насамперед дисциплінарні границі – нове, сміливе, суперечливе й ризиковане з'являється й проговорюється на хитких територіях «між». Консервативне крило насуплюється, морщиться або навіть агресивно пручається. Нове – кидає гіпотези типу мно-

¹ Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. The Fractal Geometry of Nature / Бенуа Б. Мандельброт. — М.: Институт компьютерных исследований, 2002. — С. 656.

² Данилов Ю. Фрактальность (2003). — URL: <http://spkurdyumov.ru/introduction/fraktalnost/>